

Maria Witek, Waldemar Witek (BDZ Szczecin)

Idea projektu „Żywy skansen Sławino” jako przykład ochrony krajobrazu kulturowego

1. Wprowadzenie

Od wielu lat w środowiskach naukowo-konserwatorskich toczy się dyskusja nad postrzeganiem krajobrazu kulturowego oraz sposobami dokumentowania i zakresem ochrony wiejskiego dziedzictwa kulturowego. Powyższe działania zaowocowały licznymi – często inicjowanymi przez lokalne samorządy i stowarzyszenia – interdyscyplinarnymi i cyklicznymi konferencjami¹ oraz towarzyszącymi im opracowaniami naukowymi, a także konkretnymi i wdrażanymi programami, dla których nadrzędnym celem jest szeroko rozumiana „odnowa wsi” (zob. Idziak 2004). Idea ochrony dziedzictwa kulturowego została doceniona w działaniach samorządów lokalnych, m.in. w opracowanych strategiach rozwoju poszczególnych województw czy powiatów². Znowelizowano również ustawodawstwo w zakresie ochrony zabytków³, obejmując prawną ochroną, nie tylko pojedyncze zabytki czy założenia przestrzenne, ale również szeroko rozumiany krajobraz kulturowy (np. w formie parków kulturowych), a także zobowiązano samorządy do opracowania planów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz ewidencji zabytków.

Ważnym elementem jest systematyczne rozbudzanie świadomości kulturowej i edukacja społeczności lokalnych (w tym poprzez szkołę) oraz promocja wartości i „produktów” regionalnych.

¹ Np. ANTIKON. Polsko-Niemieckie Konferencje: Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo; Dzieje Wsi Pomorskiej w Dygowie; Spotkania pomorskie w Trzebiatowie; Historia i kultura ziemi sławieńskiej.

² W 2000 roku uchwalono *Strategię rozwoju województwa zachodniopomorskiego*, gdzie zapisano „(...) krajobraz kulturowy woj. zachodniopomorskiego jest materialnym świadectwem bogatej historii tych terenów (...), zachowane elementy krajobrazu kulturowego (...) podkreślają odrębność tego regionu, (...) w połączeniu z krajobrazem naturalnym składają się na potencjalną wartość, która odpowiednio promowana może stanowić o atrakcyjności turystycznej województwa”. W 2001 opracowano *Strategię rozwoju powiatu sławieńskiego na lata 2001–2015*, gdzie znaczną część poświęcono dziedzictwu kulturowemu. Na 55 zaproponowanych programów operacyjnych aż 11 dotyczy działań zorientowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego i jego wykorzystania w formie czynnika rozwojowego regionu. Na szczególną uwagę zasługują projekty związane z ochroną: dziedzictwa kultury wsi, dziedzictwa kultury, krajobrazu i architektury oraz dziedzictwa kultury materialnej i osadnictwa.

³ *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 17 września 2003 roku*, Dz. U. Nr 162, poz. 1568.

2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy rozumiany w ujęciu ogólnym jest śladem obecności człowieka w przestrzeni oraz wynikającymi z tego wzajemnymi relacjami między zespołem elementów kulturowych i przyrodniczych (zob. Bogdanowski 1976). Na przestrzeni dziejów przekształcenia krajobrazu kulturowego odbywały się etapami (cyklami cywilizacyjnymi), w sposób harmonijny i wynikały z przesłanek utylitarnych, zaś zaistniałe zmiany w krajobrazie były na tyle istotne, że ich dalsze utrzymanie zależało od stałych zabiegów następných pokoleń. Jednak nadmierne eksploatowanie krajobrazu naturalnego oraz intensywna działalność gospodarcza człowieka doprowadziła w efekcie do degradacji krajobrazu kulturowego. Na podstawie stanu zachowania mamy do czynienia z dwoma typami krajobrazu kulturowego (Bogdanowski 1973): 1) harmonijnym, w którym wszystkie elementy przestrzenne są dostosowane do lokalnej tradycji i do charakteru środowiska naturalnego; 2) zdegradowanym, gdzie celowa lub nieświadoma działalność człowieka naruszyła naturalną równowagę fizjocenozy, wywołując trwałe i niekorzystne zmiany przestrzenno-krajobrazowe.

Na tym tle region zachodniopomorski ma swój niepowtarzalny wyraz z czytelnym odniesieniem do dawnego krajobrazu kulturowego oraz „głębią” historycznych treści. Podstawowe cechy krajobrazu kulturowego wsi na Pomorzu Zachodnim to m.in.: średniowieczne (placowe) układy przestrzenne, szachownicowy układ pól z rozłogami, struktura zabudowy zagrodowej z dużym nasyceniem budownictwem ryglowym oraz czytelne dominanty architektoniczne, jak kościół czy zespół dworsko-folwarczny.

Zachowana na tym obszarze architektura wiejska (ryglowa), jest swoistym „zapisem” dziejów kolejnych pokoleń, odzwierciedleniem lokalnej tradycji. Współcześnie obszary wiejskie – a zwłaszcza budownictwo – są narażone na przekształcenia, utratę cech lokalnych, a nawet na całkowitą degradację. Aby uchronić wartości krajobrazu kulturowego i jednocześnie stworzyć warunki i szansę rozwoju (aktywizacji) obszarów wiejskich wskazana jest ścisła współpraca między społecznościami lokalnymi, władzami samorządowymi i środowiskiem naukowo-konserwatorskim, co powinno skutkować wypracowaniem optymalnych programów czy projektów na odnowę wsi⁴.

⁴ Takim programem jest wdrożony już projekt *Kraina w Kratę*, obejmujący swym zasięgiem obszar północnej części dawnego województwa słupskiego (na wschód od linii Darłowo–Sławno) i odnosi się *stricte* do ochrony

O skuteczności tych działań decydują jednak konkretni ludzie, zarówno ci na poziomie danej społeczności lokalnej (liderzy), jak również urzędnicy i naukowcy, którzy są – lub mogą być – swoistymi „motorami napędowymi” wszelkich inicjatyw. Ważnym elementem jest również stworzenie korzystnego klimatu wokół idei ochrony dziedzictwa kulturowego, wzajemne zrozumienie stron i środowisk oraz poszanowanie ich opinii i kompetencji.

Wydaje się, że w tej różnorodności dyskusji, inicjatyw, programów, a także zaangażowaniu różnych środowisk jest „niekonwencjonalna” metoda oraz szansa dla harmonijnego rozwoju wsi w oparciu o zastany „kapitał kulturowy”. To co przetrwało winno być poddane naukowej interpretacji, a następnie waloryzacji na potrzeby współczesności, gdyż przetrwa to co ma społecznie akceptowaną wartość lub zostanie taką wartością obdarzone. Świadomość wartości dziedzictwa kulturowego jest podstawowym warunkiem do pozyskania aktywnego uczestnictwa w procesie odpowiedzialności za jego ochronę.

3. Słowino – uwarunkowania historyczno-kulturowe

Słowino jest to stosunkowo duża wieś sołecka, położona około 10 km na południowy wschód od wybrzeża bałtyckiego, przy lokalnej drodze Darłowo–Karwice (skomunikowanej z szosą krajową Nr 6), w pobliżu dwóch linii kolejowych, otoczona od zachodu dużym kompleksem leśnym, którego integralną częścią jest rezerwat *Słowińskie Błota* obejmujący około 145 hektarów.

Wieś wzmiankowana była w 1262 roku, kiedy biskup kamieński Herman przekazał część wsi (wówczas osadę opuszczoną) jako uposażenie klasztoru cystersów w Bukowie Morskim⁵. W latach 1270–1275 nadanie to zostało potwierdzone i poszerzone o całą wieś. Po reformacji i sekularyzacji dóbr klasztornych Słowino stało się własnością książęcą, a następnie podlegało Domenie Darłowskiej (ryc. 1). Według spisu z około połowy XVII wieku we wsi odnotowano: sołtysa, 13 gospodarstw chłopskich, jednego „półchłopa” i trzech zagrodników.

W końcu XVIII wieku Słowino zamieszkiwali: pastor i kościelny, wolny sołtys, 18 chłopów, trzech „półchłopów”, pięciu zagrodników, 13 chałupników i kowal; łącznie 43 dymy. Była to największa wieś w okolicy. 24 października 1808 roku spłonęła większa część

ryglowej architektury ludowej. Obszar *Kraina w Kratę* włączono w strukturę polskich produktów markowych turystyki wiejskiej. W koncepcji E. Szalewskiej projekt ten nie obejmuje jednak zachodniej części gminy Darłowo, w której – co należy podkreślić – kilka wsi stanowi również cenne zespoły ruralistyczne, o dużym nasyceniu ryglową zabudową zagrodową.

⁵ Część historyczna opracowana została na podstawie G. Dumper (1989).

wsi razem z kościołem. W okresie XIX-wiecznych reform uwłaszczeniowych i podziałów rodzinnych wieś rozwinęła się w kierunku zachodnim i północnym, gdzie powstały kolonie chłopskie (Neu Schlawin). W 1836 roku wybudowano drogę Darłowo–Karwice, która przedzieliła układ przestrzenny na dwie części. W latach 70. XIX wieku wybudowano nowy kościół, częściowo zniszczony podczas pożaru w 1886 roku. W latach 1912–1914 wieś została zelektryfikowana.

Przed 1939 rokiem (ryc. 2-3) Słowino należało do największych wsi w regionie (862 mieszkańców), stanowiło centrum miejscowego rzemiosła i produkcji przemysłowej. Działy tu m.in.: wytwórnia kielbas i konserw⁶, młyn i tartak, liczne warsztaty szewskie, ślusarskie, krawieckie, stolarskie, ciesielskie, budowlane, a także kuźnie i piekarnie. Słowino było siedzibą parafii, funkcjonowały tu: bank, szkoła, poczta, sklep, gospoda, izba porodowa. Jednak około 75% ludności zajmowało się rolnictwem, opartym głównie na hodowli krów, trzody i koni.

Do 1939 roku w krajobrazie wsi dominowała zabudowa ryglowa, typologicznie zróżnicowana, odzwierciedlająca historycznie ukształtowane podziały własnościowe. Były to – w większości – budynki XIX-wieczne, wzniesione po pożarze wsi w 1808 roku, aczkolwiek zachowały się liczne relikty o XVIII-wiecznej (i może starszej) metryce, z archaicznymi rozwiązaniami konstrukcyjnymi i ogniowymi (ryc. 4). Dominującym elementem w strukturze wsi były czworoboczne (zamknięte) zagrody bawerskie, z przejazdami bramnymi na froncie oraz o zróżnicowanej lokacji chałupy: w pierzei południowej w głębi podwórza i szczytem do drogi, a w pierzei północnej – kalenicowo, na froncie siedliska, z ogrodami i sadami.

Od 2002 roku Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie prowadzi badania naukowo-konserwatorskie oraz ewidencję tradycyjnego (ryglowego) budownictwa ludowego w gminie Darłowo⁷. Zasoby budownictwa ludowego tej gminy należą do największych (najbogatszych) na obszarze dawnego województwa koszalińskiego (Dalska-Sienkiewicz 1997)⁸, nadają temu regionowi specyficzny charakter, określany we współczesnych koncepcjach zagospodarowania przestrzennego tego regionu jako *Kraina w Kratę*⁹. Przed

⁶ Pomorska Fabryka Kielbas (Pawula – Pommersche Wurstfabrik) specjalizowała się w produkcji kielbasy, metki, salami oraz gęsich delikatesów (wędzone pierś i pasztety); posiadała swoje sklepy w Sławnie i Słupsku, zaś kielbasy dostarczała do Gdańska i Berlina.

⁷ Powyższe prace stanowią kontynuację (a także weryfikację) wcześniejszych badań realizowanych przez studentów Politechniki Warszawskiej oraz Pracownię Konserwacji Zabytków.

⁸ Według stanu badań z 1969 roku, w dawnym województwie koszalińskim zarejestrowano 1700 obiektów zabytkowego (w większości ryglowego) budownictwa ludowego, z czego aż 650 budynków odnotowano na terenie gminy Darłowo.

⁹ Terminu tego po raz pierwszy użyto w 1994 roku, podczas wystawy poświęconej budownictwu, zorganizowanej przez Słupski Oddział Towarzystwa Opieki nad Zabytkami i ma on bezpośrednie odniesienie do motywu architektonicznej konstrukcji ścian.

wszystkim opracowano kilkadziesiąt kart ewidencyjnych dla najcenniejszych, ryglowych budynków wiejskich oraz wytypowano – w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków – kilkanaście obiektów do rejestru zabytków. Z czasem okazało się, że niektóre wsie, jako całościowo zachowane, historyczne zespoły ruralistyczne, zasługują na kompleksową ochronę konserwatorską, co znalazło również odzwierciedlenie w zatwierdzonym przez gminę Darłowo *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy*, gdzie integralnym elementem jest tzw. studium kulturowe (Kowalczyk 2002).

Na podstawie analizy rozplanowania przestrzennego, struktury, komponentów zabudowy oraz dużego nasycenia architekturą szkieletową (ryglową)¹⁰ zainteresowano się wsią S ł o w i n o, która wydała się odpowiednim przykładem do opracowania karty monograficznej wsi, a następnie przygotowania i realizacji kompleksowego programu ochrony i odnowy wsi.

Słowino – widziane z lotu ptaka – potwierdza wszystkie wyżej opisane elementy średniowiecznej wsi zachodniopomorskiej, tj. rozplanowanie przestrzenne w formie regularnej owalnicy, szachownicowy układ pól z rozłogami i drogami polnymi, a także historycznie ukształtowaną strukturę zabudowy oraz ceglanym (neoromańskim) kościołem jako dominantą. W krajobrazie tym widoczne jest przenikanie się elementów kulturowych i naturalnych, harmonia wielowiekowej tradycji oraz zrównoważona transformacja.

Układ przestrzenny rozplanowany jest na linii NW–SE, w osi historycznego traktu do Bukowa Morskiego, przecięty pośrodku (XIX-wieczną) drogą do Darłowa, a działki siedliskowe zamknięte są tzw. drogami zagumiennymi. Centralnym miejscem wsi jest wrzecionowaty, owalny plac (nawsie), okolony drogami i rozdzielający dwie (łukowato wygięte) pierzeje. Na nawsiu posadowiony został kościół oraz historycznie wtórne zagrody małorolne i rzemieślnicze. Pierzeje wokół nawsia charakteryzują się zwartą zabudową, z dominującymi, czworobocznymi (zamkniętymi) zagrodami bauerskimi, a także z obiektami wiejskiej infrastruktury – fabryka, świetlica, sklep, piekarnia.

Ryglowa zabudowa Słowina stanowi „zapis” dziejów kolejnych pokoleń oraz odzwierciedla miejscową tradycję. Budynki te charakteryzowały się użytecznością i praktycznością, były wznoszone z ogólnodostępnych materiałów (drewno, glina, słoma, trzcina), przez miejscowych rzemieślników, w oparciu o stosunkowo proste i sprawdzone konstrukcje, adekwatne do lokalnych warunków klimatycznych.

¹⁰ W Słowinie (z przysiółkami) na ogólną liczbę 146 budynków w ewidencji konserwatorskiej, przeszło połowa została wzniesiona w technice ryglowej (w tym o łączonej konstrukcji lub wtórnie przemurwane), zaś około 25 budynków (głównie chałup) zachowało pierwotną formę architektoniczną.

We wsi zachowały się wszystkie typy dawnych zagród odzwierciedlające historycznie wykształcone podziały własnościowe i stanowią także oryginalne wnętrza architektoniczne. Okazale prezentują się czworoboczne (zamknięte) zagrody bauerskie (np. nr 17, 70 83), rozlokowane na przestronnych działkach, z budynkami bramnymi na froncie i dużymi chałupami (ryc. 5). Zagrody średniorolne, głównie trzybudynkowe (np. nr 15, 74, 75/76), o zróżnicowanych i nieregularnych kształtach siedlisk oraz wyraźnie mniejszej skali obiektów i uproszczonym programie użytkowym. Z kolei zagrody małorolne (biedniackie) dwubudynkowe były lokowane na nawsiu (np. nr 71) lub na obrzeżach układu przestrzennego.

Chałupy (Tab. II: A) stanowią blisko połowę całej zabudowy ryglowej we wsi. Reprezentują różne typy – adekwatnie do skali zagród i historycznych podziałów własnościowych. Najstarszym domem z reliktowymi rozwiązaniami konstrukcyjnymi i użytkowymi jest chałupa w zagrodzie nr 67. Ten obecnie mało efektowny obiekt, z licznymi nawarstwieniami i ingerencjami budowlanymi stanowi przykład XVIII-wiecznej chałupy kurnej (bezkominowej).

Zdecydowana większość zachowanych współcześnie chałup została wzniesiona w pierwszej połowie XIX wieku, w tym liczne są obiekty datowane: nr 2 – 1818/1856 rok; nr 70 – 1825 rok; nr 24 – 1836 rok; nr 15 – 1856 rok; nr 60 – 1857 rok. Budynki te charakteryzują się regularną kratownicą konstrukcji szkieletowej, z dwoma poziomami rygli (budynki starsze o jednym ryglu), z przynaroznymi zastrzałami oraz glinianym (strychułowym) wypełnieniem pól międzyryglowych. Ściany pozostawiono nietynkowane, sporadycznie bielone lub odeskowane; szkielet czerniony, a pola międzybelkowe bielone. Przeważają dachy naczółkowe i sporadycznie dwuspadowe, z szerokimi okapami, kryte pierwotnie strzechą, a następnie wtórną dachówką. Pod względem konstrukcyjnym budynki te cechują się solidnym i starannym wykonaniem, powtarzalnymi rozwiązaniami ciesielskimi, wskazującymi na rodzimy warsztat budowlany. Wnętrza o układach dwutraktowych (chałupy bauerskie trójtraktowe), z sienią na osi krótkiej i izbami paradnymi w części frontowej. Na uwagę zasługują różnorodne systemy ogniowe: pozostałości po komorze dymowej w chałupie kurnej (nr 67), czarna kuchnia w chałupie nr 71, szerokie kominy „baby” (np. nr 54, 74), przebudowane kominy słupowe, z trzonami kuchennymi i piecami kafłowymi.

Budynki gospodarcze (ryc. 6) stanowią obecnie swoiste relikty, ponieważ utraciły – w większości – swą pierwotną funkcję. Obiekty te były na przestrzeni lat rozbudowywane i przemurowywane, ale w wielu przypadkach (np. budynki inwentarskie) zachowały się w nich fragmenty ścian ryglowych. Głównym elementem zagród chłopskich są budynki bramne

(stodolno-inwentarskie), z szerokimi wrotami i inskrypcjami na nadprożach. (np. nr 2, 17, 55, 70). Na uwagę zasługują także wielkokubaturowe (2–3-klepiskowe) stodoły, w tym najstarszy obiekt z 1797 roku w zagrodzie nr 18.

Uzupełnieniem zabudowy zagród są elementy tzw. małej architektury. W tym przypadku sporadycznie zachowane są wolnostojące piekarniki (nr 2, 63), ceglane ogrodzenia zagród (np. nr 15, 17), kamienne studnie (pierwotnie z żurawiem, następnie z kołowrotem) oraz XX-wieczne metalowe pompy (np. nr 55, 70).

W wielu obiektach zachowały się oryginalne stolarki (ryc. 7 - 8) z czasów budowy domów, o zbliżonych konstrukcjach i wystroju stylowym (bez względu na zamożność gospodarzy) – co wskazuje na korzystanie z miejscowego i stosunkowo taniego warsztatu stolarskiego (przed 1939 rokiem we wsi było kilku stolarzy). Poza tym drzwi i okna stanowiły swoistą wizytówkę domu, stąd powszechna chęć dekoracyjnego potraktowania tego elementu budynku. Detal architektoniczny związany jest – w większości – z wyżej wymienionymi stolarkami w postaci ozdobnych szyldzików, zamków puszkowych, klamek z motywami zoomorficznymi (ryc. 9), płycin oraz opasek okiennych zwieńczonych gzymsami. Ryglowe wystawki dachowe (np. nr 24, 55, 75/76) posiadają ozdobnie profilowane końce belek oraz snycersko opracowane zaleskowanie. W zwieńczeniu wystawki chałupy nr 28 umieszczony został pazdur.

Niezwykle cennym i intrygującym elementem detalu w zabudowie wiejskiej są inskrypcje, które stanowią cenne źródło „opowiadające” historię wsi, potwierdzają datowanie budynku, a także są „żywym” świadkiem dziejów danego obiektu czy zagrody (ryc. 10). We wsi zewidencjonowano około 25 inskrypcji, z czego zdecydowana większość umieszczona została na belkach – głównie na nadprożach drzwi i wrót (sporadycznie na oczepie, płatwi czy ryglu). Inskrypcje są ozdobnie ryte (kaligrafowane), a także malowane. Zawierają: 1) inicjały lub pełne nazwisko właściciela i budowniczego + datę; 2) nazwisko właściciela + datę + sentencję. Dodatkowo ozdobione były motywem roślinnym (np. tulipaniem). Oprócz tego pojedyncze inskrypcje odnotowano na kamieniu (w studni), w tynku (we frontonie domu), w glinie (na ścianie strychu) oraz na metalowym datowniku – w szczycie budynku inwentarskiego.

Słowino było dużą wsią, o stosunkowo rozbudowanej infrastrukturze, której pozostałości przetrwały do czasów współczesnych. Przede wszystkim zachował się kompleks murowanych budynków dawnej fabryki kielbas i konserw (ryc. 11) z domem właściciela i budynkiem dla pracowników. Po 1945 roku w fabryce produkowano wino owocowe. Oprócz tego zachowały się: budynek szkoły – zaadaptowany na mieszkania; gospoda (przy

której stał dystrybutor paliwa) ze świetlicą, która obecnie pełni funkcje szkolne; piekarnia – to obecnie zagroda chłopska, a mleczarnia jest domem mieszkalnym. Współcześnie we wsi powstały również nowe elementy o charakterze ogólnowioskowym: m.in. dawną porodówkę zaadaptowano na szkołę oraz wzniesiono nową remizę i sklep.

Integralnym elementem układu przestrzennego i zabudowy jest zielen, zarówno ta związana z otaczającymi polami i sadami, jak również elementy zieleni przyzagrodowej o charakterze ozdobnym. Główna droga dojazdowa do wsi (od południa) obsadzona została kasztanowcami (tworząc aleję) a nawsie – po zachodniej stronie kościoła – zwartym szpalerem drzew liściastych (głównie lip). Przed zagrodami odsuniętymi z linii pierzei wytyczone są krótkie aleje kasztanowców (ryc. 12) (np. nr 2, 7). Przy wjeździe do zagrody nr 74 zachowała się okazała tzw. zielona brama (kasztanowców). Przed domami założone są tzw. przedogródki kwiatowe, a część podwórzy (z miejscem po dawnych gnojownikach) zamieniono na klomby z trawnikami. W zagrodzie nr 75/76 zaaranżowany został tradycyjny ogród z typowo wiejską zielenią.

4. Żywy skansen Słowino

Po 1945 roku doszło do powolnej (aczkolwiek systematycznej i często nieodwracalnej) degradacji historycznej zabudowy oraz zmian w krajobrazie kulturowym. Przede wszystkim wyburzono najstarsze (w tym kurne i wąskofrontowe) chałupy, które prezentowały najniższy standard mieszkaniowy, a także stosunkowo zły stan techniczny. Oprócz tego duże zagrody chłopskie były dzielone – z przyczyn ideologicznych – między dwóch gospodarzy, którzy nie zawsze potrafili porozumieć się w sposobie użytkowania i remontów zastanej substancji budowlanej. Z kolei budynki ryglowe stanowiły synonim, oficjalnie dyskryminowanego, niemieckiego dorobku kulturowego, stąd pejoratywne określanie tego typu budownictwa jako „pruski mur”. Na te procesy nałożyły się także zmiany cywilizacyjne, będące wyrazem aspiracji wsi do „nowoczesnego stylu życia”, czego dowodem były żywiołowe i szpetne modernizacje tradycyjnej zabudowy, wyburzenia, a także wznoszenie nowych obiektów o ahistorycznych formach i agresywnych kubaturach. Z czasem proces ten został zahamowany, przede wszystkim z uwagi na brak środków, będących wynikiem pogarszającej się sytuacji gospodarczej kraju, a zwłaszcza obszarów wiejskich. W związku z odchodzeniem (nieopłacalnością) od tradycyjnej gospodarki rolnej pojawiły się – często samorzutnie – pomysły na poszukiwanie nowych źródeł dochodu poza rolnictwem, w tym przy wykorzystaniu walorów kulturowych wsi, a w szczególności historycznej zabudowy.

Można też mówić o „budzeniu” świadomości kulturowej mieszkańców, którzy identyfikują się z materialnym dziedzictwem kulturowym tej ziemi, dostrzegają wartości tego zasobu, chcieliby zachować i odpowiednio adaptować zabytkowe budynki do nowych (godziwych) warunków życia, przy wsparciu wszelkich możliwych instytucji – a także wykorzystać je jako nowe lub dodatkowe źródło dochodu.

Idea projektu *Żywy skansen Słowino* została sformułowana na bazie rozpoznanego i wyżej opisanego kapitału (dziedzictwa) kulturowego wsi Słowino oraz w oparciu o zastany kapitał ludzki. Całość „wpisuje się” w szeroki proces odnowy wsi, ze szczególnym uwzględnieniem odnowy architektury wsi, odnowy kultury i duchowości oraz odnowy życia społecznego.

Niezaprzeczalnym „bogactwem” Słowina są jego mieszkańcy, zarówno jako zintegrowana i chętna do działań ogólnowioskowych społeczność lokalna, jak również poszczególne osoby (rodziny) będące świadome historycznych walorów miejscowego budownictwa (np. poprzez wykorzystanie go do działalności agroturystycznej) lub zaangażowane w organizację życia społeczno-kulturalnego (animatorzy sportu). Wokół szkoły podstawowej, rady sołeckiej oraz parafii ogniskują się wszelkie działania o charakterze ogólnowioskowym, które z jednej strony zaspokajają potrzeby o charakterze kulturalno-duchowym, z drugiej umożliwiają udział w pracach społecznie użytecznych. Właśnie ten aspekt ludzki był punktem wyjścia przy opracowywaniu założeń do projektu, jak również nadania mu nieco prowokującej nazwy – „żywy skansen”. Wydawać się może, że te dwa określenia są wzajemnie wykluczające i sprzeczne, gdyż w potocznym rozumieniu „skansenem” określa się coś starego i zacofanego, będącego „przeżytkiem” – na marginesie życia codziennego. Szybkie zmiany cywilizacyjne spychają na dalszy plan wiele elementów tradycyjnego życia wiejskiego. Coraz częściej jednak pojawia się refleksja nad wartościami otaczającego krajobrazu kulturowego, w którym wyrosły kolejne pokolenia, który doceniają zarówno turyści, jak i środowiska naukowo-konserwatorskie. Może on być miejscem i źródłem nowych możliwości zarobkowania i godziwego życia mieszkańców. To właśnie wzajemne relacje: człowiek – krajobraz, człowiek – architektura, człowiek – zabytek stanowią odniesienie do zainteresowania się tym tematem, przygotowania karty kulturowej (monograficznej) wsi oraz opracowania programu odnowy wsi.

Głównym celem tego projektu jest ochrona dziedzictwa kulturowego, edukacja i popularyzacja walorów historycznej (ryglowej) zabudowy wsi, a w końcowym efekcie rewitalizacja zabytkowej zabudowy Słowina oraz harmonijny rozwój zespołu ruralistycznego w oparciu o kształtowanie „dobrego gustu” w architekturze i promocję budownictwa

ekologicznego. Oprócz tego wskazuje się na odtworzenie elementów życia wsi zachodniopomorskiej oraz propagowanie charakterystycznych dla regionu produktów, rzemiosła i przetwórstwa wiejskiego. W dalszym etapie projekt ten miałby przyczyniać się do rozwiązywania miejscowych problemów społecznych, oświatowych i kulturalnych – m.in. w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy, nauki regionalizmu i ginących zawodów, a także organizacji izby regionalnej.

Konieczne jest też odtworzenie umiejętności związanych z życiem codziennym i prowadzeniem tradycyjnego gospodarstwa domowego, co stanowić może atrakcję turystyczną (nawiązanie do naturalnych, ekologicznych sposobów żywienia). Załączkiem przyszłej izby regionalnej mogą stać się dawne sprzęty, narzędzia, warsztaty i maszyny rolnicze pieczołowicie przechowywane przez mieszkańców Słowina, a prezentowane podczas wystaw szkolnych. Zachowane na wsi ryglowe „pustostany” mogłyby być „żywym laboratorium” dla działań w zakresie rewaloryzacji zabytkowego budownictwa, w ramach interdyscyplinarnego zespołu specjalistów, przy współdziałaniu samorządu lokalnego i mieszkańców wsi, z przeznaczeniem na obiekty edukacyjno-wystawiennicze.

Projekt został rozpisany na kilka etapów i jest realizowany¹¹ – jednocześnie – w kilku płaszczyznach, od dokumentacji, poprzez edukację i prelekcje, aż do wzajemnego poznania i aktywnego uczestnictwa mieszkańców w częściowych działaniach przy realizacji projektu.

4.1. Prace dokumentacyjno-inwentaryzacyjne nad zabytkową architekturą

Od 2002 roku zewidencjonowano 23 budynki (w tym całe zagrody) ryglowe w formie kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa, które zawierają podstawowe dane historyczno-typologiczne o obiekcie, skrócony opis techniczny, rzuty i plany oraz serwis fotograficzny. W tym samym okresie opracowano około 50 kart detalu architektonicznego historycznych stolarek okiennych i drzwiowych, wykonanych przez miejscowe warsztaty stolarskie. Równocześnie zewidencjonowano przeszło 25 inskrypcji (datowników), które są zróżnicowane pod względem materiałowym i kompozycyjnym. Dla trzech najcenniejszych budynków (nr 67, 70, 71) wykonano dokumentacje architektoniczno-konserwatorskie, stanowiące podstawę do wszelkich działań inwestycyjnych (projektowo-budowlanych) przy tych obiektach.

¹¹ Projekt *Żywy skansen Słowino* stanowi zadanie własne Biura Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, a w 2005 i 2006 roku został dofinansowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Mecenatu Państwa i Programu Operacyjnego MKiDN.

4.2. Karta kulturowa (monograficzna) wsi

Równocześnie z dokumentacją elementów architektonicznego krajobrazu wsi wykonano szczegółową inwentaryzację całego zasobu kulturowego wsi, którą naniesiono na mapy w skali 1:10000 i 1:1000 (Tab. I: B). Waloryzacja ta obejmuje takie elementy, jak rozwarstwienie chronologiczne, materiał konstrukcyjny budynków, formy i pokrycie dachów, lokalizacje budynków w obrębie zagrody, a także zieleń przydomową i przydrożną, układ i nawierzchnie wszystkich dróg, kształt stawów i placów oraz nowe nawarstwienia przestrzenne i kubaturowe. Na potrzeby karty monograficznej wsi wykonano kwerendę bibliograficzną, archiwalną, pozyskano materiały ilustracyjne i kartograficzne oraz szczegółowo opisano wieś z przysiółkami. Niezmiernie ważnym elementem w procesie odtworzenia historycznej struktury własnościowo-przestrzennej okazało się nawiązanie kontaktu z byłymi (sprzed 1945 roku) mieszkańcami Słowina, którzy przekazali cenne informacje o ówczesnych właścicielach zagród, ich zawodach oraz całej infrastrukturze wiejskiej.

4.3. Działania edukacyjne i naukowo-popularyzatorskie

Od chwili sformułowania założeń projektu *Żywy skansen Słowino* (lata 2003–2004) szczególną uwagę przykładano do działań o charakterze edukacyjnym oraz popularyzującym dziedzictwo kulturowe wsi Słowino. Przede wszystkim nawiązano ścisłą współpracę z miejscową szkołą podstawową i zorganizowano plener plastyczny, który miał przybliżyć historię, zabytki i wartości kulturowe wsi, pod nazwą *Zabytki naszej wsi*. Prace poplenerowe zostały zaprezentowane w tzw. magicznym ogrodzie, w ramach zrewaloryzowanego siedliska z tradycyjną zabudową i ogrodem (ryc. 13). Od 2005 roku Biuro jest konsultantem i partnerem Szkoły Podstawowej w Słowinie realizującej projekt *Szkoła Marzeń*, w którym jednym z elementów jest poznanie i ochrona dziedzictwa kulturowego ziemi darłowskiej.

W 2004 wieś Słowino była prezentowana podczas obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa w województwie zachodniopomorskim oraz w trakcie objazdu studialnego polsko-niemieckiej konferencji naukowej ANTIKON 2004, pn. „Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo” (ryc. 14). Dla najcenniejszych zagród i obiektów wiejskich zostały opracowane foldery i ścieżka turystyczna, z możliwością zwiedzenia wewnątrz zagród czy poszczególnych obiektów, a w jednej z zagród przygotowano stół regionalny z wyrobami rękodzieła. Równocześnie powstała – na podstawie zebranych materiałów historycznych,

opisowych i fotograficznych – wystawa pn. *Krajobraz kulturowy wsi Słowino*, prezentowana w kilku miastach naszego województwa (od Darłowa po Trzebiatów), a w świetlicy słowińskiej stanowiła pomoc dydaktyczną w przeprowadzonych dla okolicznych szkół lekcjach historii o wsi i regionie. Problematyka ochrony krajobrazu kulturowego wsi Słowino była także przedmiotem wystąpień na konferencjach naukowych oraz została opublikowana w materiałach pokonferencyjnych (np. Witek 2003; 2005).

Powyższe działania miały nie tylko cel edukacyjno-informacyjny, ale także promujący wieś (i jej wartości kulturowe) w regionie, którego ważnym elementem jest turystyka, a w tym przypadku wskazanie na alternatywne miejsca turystyki nadmorskiej. Kilku właścicieli obiektów (i zagród) ryglowych wystąpiło o wpisanie ich budynków do rejestru zabytków. Do 2006 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków wpisał do rejestru zabytków chałupę nr 70 i zagrodę nr 75/76.

4.4. Udział i dokumentowanie zjawisk miejscowego życia społeczno-kulturalnego

Ważnym osiągnięciem Biura Dokumentacji Zabytków była integracja ze społecznością lokalną. Już w 2003 roku zorganizowało spotkanie z mieszkańcami wsi i władzami samorządowymi, na którym naświetlony program ochrony i odnowy wsi, w ramach projektu *Żywy skansen Słowino*. Pracownicy Biura byli zapraszani na wiejskie uroczystości, np. dożynki (ryc. 15), wieczornice, uroczysty opłatek, otwarcie nowej szkoły, poświęcenie nowego wystroju kościoła i samochodu strażackiego oraz zawody sportowe. Ze wszystkich tych spotkań powstała dokumentacja fotograficzna, która stanowić będzie integralny element karty monograficznej wsi.

4.5. Warsztaty konserwatorsko-budowlane

W 2006 roku działania Biura ukierunkowane zostały na zorganizowanie warsztatów konserwatorsko-budowlanych (15–16 lipca), pn. *Dawne konstrukcje – nowe marzenia*¹². Głównymi celami tego zadania są: przekaz wartości tradycyjnego (ryglowego) budownictwa wiejskiego, edukacja dzieci i młodzieży, bezpośredni udział mieszkańców wsi (w tym osób bezrobotnych), wykorzystanie tradycyjnych wzorów i technik budowlanych jako inspiracji przy modernizacjach starych budynków i nowych realizacjach, uzyskanie praktycznych umiejętności w zakresie remontów historycznych (w tym zabytkowych) obiektów zgodnie ze sztuką konserwatorską. Powyższa impreza miała charakter otwartego festynu wiejskiego,

¹² Zadanie realizowane w ramach Programu Operacyjnego MKiDN „Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury – ochrona dziedzictwa kultury ludowej”

zorganizowanego we współpracy z gminą Darłowo przy czynnym i inspirującym udziale Szkoły Podstawowej. Przygotowania do tego przedsięwzięcia oraz jego przebieg zaktywizowały wielu mieszkańców wsi, którzy nie tylko brali czynny udział w pracach budowlanych, ale udostępniili wiele sprzętów i narzędzi związanych z tradycyjnym ciesielstwem. Efektem tych warsztatów było ustawienie ściany ryglowej (pod nadzorem cieśli), o zróżnicowanych (poglądowych) technikach wypełnienia pól międzyryglowych (z surowców naturalnych), przy wykorzystaniu historycznej („z odzysku”) stolarki. Oprócz tego uruchomiono pracę ręcznego traka, tradycyjny warsztat stolarski, „linię produkcyjną” surowych cegieł i tzw. strychulców. Przed ścianą ustawiono tradycyjny wiejski płot (plecionka i sztachety) oraz założono tzw. przedogródek. Uzupełnieniem tej imprezy były zajęcia plastyczno-praktyczne dla dzieci, plener rzeźbiarski, konkursy wiedzy o historii wsi i zabudowie, wystawa, materiały promocyjne. Fachowcy z dziedziny ciesielstwa, stolarstwa i konserwacji udzielali fachowych rad w zakresie remontu tradycyjnych (ryglowych) konstrukcji ścian.

Kontynuacja tych warsztatów jest przewidziana na jesień 2006 roku, kiedy to ustawiona konstrukcja (ściana ryglowa) zostanie zabezpieczona na okres zimowy, a przy obiekcie powstanie punkt informacji turystycznej o walorach tradycyjnej zabudowy ryglowej we wsi Słowino oraz w regionie ziemi darłowskiej.

4.6. Kompleksowa odnowa wsi

Planowane na przyszłe lata działania w ramach projektu *Żywy skansen Słowino* mają na celu kompleksową ochronę dziedzictwa kulturowego, przede wszystkim poprzez odnowę tradycyjnej architektury wiejskiej. Przykładem prawidłowego zagospodarowania obiektów ryglowych może być działające obecnie gospodarstwo agroturystyczne w chałupie nr 70 z 1825 roku (obiekt wpisany do rejestru zabytków) oraz tzw. dom letniskowy – całoroczny w chałupie nr 60 z 1856 roku. Na szczególną uwagę zasługują działania osób, które prowadzą kompleksowe remonty budynków ryglowych zgodnie ze sztuką konserwatorską, tj. z poszanowaniem historycznej substancji budowlanej (np. nr 75 oraz rewaloryzowana chałupa na kolonii). Dzięki działaniom przy tym projekcie pojawiły się wśród mieszkańców wsi koncepcje rewaloryzacji wtórnie przemurowanych chałup, np. stylizacja ścian ryglowych czy odślanianie belek stropowych we wnętrzach.

Niezmiernie ważnym zadaniem będzie przekonanie właścicieli pozostałych obiektów ryglowych do zachowania ich historycznego wystroju oraz prowadzenia wszelkich remontów i modernizacji (np. wymiana stolarki) przy wykorzystaniu podobnych materiałów (drewno)

i technologii. W tym zakresie pomocny może być miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Darłowo, który obejmuje wieś Słowino strefą „A” – pełnej ochrony konserwatorskiej.

Dla wielu mieszkańców Słowina – szczególnie tych pracujących obecnie za granicą – wieś stanie się w przyszłości miejscem nowych inwestycji i nowego zagospodarowania w ramach istniejącej obecnie historycznej przestrzeni kulturowej. W związku z tym konieczny będzie nadzór na pracami projektowymi i planistycznymi, kształtowanie gustów architektonicznych w oparciu o nawiązanie do tradycyjnego budownictwa pomorskiego oraz promocja ekologicznego i energooszczędnego budownictwa, które ma bezpośrednie odniesienia do budownictwa ryglowego.

5. Zakończenie

Zwieńczeniem projektu *Żywy skansen Słowino* byłoby – niewątpliwie – utworzenie parku kulturowego Słowino, zgodnie z ustawą z 2003 roku *O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (art. 16 i 17). Umiejętne pozyskanie finansowych środków zewnętrznych pozwoliłoby na stworzenie unikatowego miejsca w krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego.

Bibliografia

- Bogdanowski J. 1973. *Architektura krajobrazu*, Warszawa: PWN.
- Bogdanowski J. 1976. *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Kraków: „Ossolineum”.
- Dalska-Sienkiewicz U. 1997. Stan badań nad budownictwem ludowym w woj. koszalińskim, *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* **21**: 199–225.
- Dumper G. 1989. *Schlawin*, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1156–1163.
- Idziak W. 2002. Krajobraz kulturowy i dziedzictwo kulturowe w strategii rozwoju powiatu sławieńskiego, [w:] *De rebus futuris memento: przyszłość przeszłego krajobrazu kulturowego Ziemi Sławieńskiej*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Sławieński Dom Kultury, Fundacja Dziedzictwo, 87–100. [nie jest cytowany w tekście]
- Idziak W. 2004. *O odnowie wsi – poradnik*, Warszawa: Fundacja Wspomagania Wsi.
- Studium Krajobrazu Kulturowego Gminy Darłowo, oprac. Jadwiga Kowalczyk, Konstanty Kontowski, Pracownia Dokumentacji Historycznej, Szczecinek 2002, maszynopis.
- Szalewska E. 2002. Projekt „Kraina w Kratę” jako czynnik rozwoju gminy Sławno, [w:] *De rebus futuris memento: przyszłość przeszłego krajobrazu kulturowego Ziemi Sławieńskiej*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Sławieński Dom Kultury, Fundacja Dziedzictwo, 39–53. [nie jest cytowana w tekście]
- Witek W. 2003. Słowino (gm. Darłowo) – wieś na szlaku „Kraina w Kratę”, ochrona krajobrazu kulturowego, [w:] *IV Polsko-Niemiecka Konferencja Architektura ludowa – wspólne dziedzictwo, 18-20 września 2003 r.*, (red.) M. Opęchowski. Szczecin: Towarzystwo Wspierania Rozwoju Pomorza Zachodniego SZCZECIN-EXPO, 319–326.
- Witek W. 2005. Krajobraz kulturowy wsi Słowino, [w:] *Dzieje wsi pomorskiej. IV Międzynarodowa konferencja naukowa*, (red.) R. Gaziński, A. Chudziński. Dygowo–Szczecin: Gminny Zespół Oświaty i Kultury w Dygowie, 371–383.